

UBEZPIECZENIE NA ŻYCIE Z UBEZPIECZENIOWYM FUNDUSZEM KAPITAŁOWYM

Magdalena Szczepańska

MONOGRAFIE LEX

LEX

a Wolters Kluwer business

Prawo jest na naszej stronie!

www.profinfo.pl
www.wolterskluwer.pl

- codzienna aktualizacja
- pełna oferta
- zapowiedzi wydawnicze
- rabat na zamówienia zbiorcze do negocjacji
- uproszczony sposób zakupu e-mailem:
zamowienia.ksiazki@wolterskluwer.pl

UBEZPIECZENIE NA ŻYCIE Z UBEZPIECZENIOWYM FUNDUSZEM KAPITAŁOWYM

Magdalena Szczepańska

MONOGRAFIE LEX

LEX

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2011

Recenzent:
dr hab. Michał Romanowski, prof. UW

Wydawca:
Grzegorz Jarecki

Redaktor prowadzący:
Joanna Maź

Opracowanie redakcyjne:
Studio Diament

Skład, łamanie:
Studio Diament

Układ typograficzny:
Marta Baranowska

© Copyright by
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2011

ISBN 978-83-264-1250-9
ISSN 1897-4392

Wydane przez:
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Redakcja Książek
01-231 Warszawa, ul. Płocka 5a
tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
Księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów / 11

Wstęp / 13

Rozdział I

Ogólna konstrukcja prawna umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 19

1. Rozwój ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 19
2. Regulacja prawna umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 24
3. Definicja i charakterystyka ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 33
4. Prawna klasyfikacja umów / 45
5. Relacja pomiędzy typową umową ubezpieczenia a umową ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 57
6. Konstrukcje umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 67
7. Pozostałe cechy umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 77
8. Zawarcie umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 90
 - 8.1. Ofertowy tryb zawarcia umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 91
 - 8.2. Zawarcie umowy ubezpieczenia przez internet / 92
 - 8.3. Zawarcie umowy ubezpieczenia w drodze negocjacji / 94
 - 8.4. Zawarcie umowy ubezpieczenia w drodze przetargu i aukcji / 95

Rozdział II

Ubezpieczeniowy fundusz kapitałowy / 97

1. Charakterystyka ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego / 97
2. Rodzaje ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych / 116
3. Beneficjent ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego / 136
4. Jednostka ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego / 141
5. Działalność lokacyjna ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych / 147
6. Odpowiedzialność ubezpieczyciela za niewykonanie lub nienależyte wykonanie świadczenia w postaci lokowania aktywów ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych / 153
7. Podmioty współpracujące z ubezpieczycielem w zakresie umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 159
 - 7.1. Podmiot prowadzący w ramach działalności maklerskiej usługi polegające na zarządzaniu cudzym pakietem papierów wartościowych na zlecenie / 159
 - 7.2. Depozytariusz / 164
 - 7.3. Agent transferowy / 167

Rozdział III

Przedmiot ubezpieczenia / 169

1. Pojęcie zdarzenia losowego / 169
2. Pojęcie wypadku ubezpieczeniowego / 178
3. Wypadek ubezpieczeniowy w ubezpieczeniu na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 187

Rozdział IV

Podmioty ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 193

1. Ubezpieczyciel/zakład ubezpieczeń / 195
 - 1.1. Formy zakładów ubezpieczeń / 209
 - 1.1.1. Zakład ubezpieczeń w formie spółki akcyjnej / 209
 - 1.1.2. Towarzystwo ubezpieczeń wzajemnych / 212
 - 1.2. Zagraniczne zakłady ubezpieczeń / 216
 - 1.3. Swoboda świadczenia usług ubezpieczeniowych / 217
2. Ubezpieczający / 220
3. Ubezpieczony / 230

4. Osoba uprawniona do otrzymania sumy ubezpieczenia/
uposażony / 235

Rozdział V

Świadczenia stron umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 248

1. Świadczenie ubezpieczyciela / 249
 - 1.1. Świadczenie ubezpieczyciela
z ubezpieczenia osobowego / 262
 - 1.2. Świadczenia ubezpieczyciela w ubezpieczeniach na życie
z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 271
 - 1.2.1. Świadczenie z tytułu zgonu ubezpieczonego / 272
 - 1.2.2. Prawo do wykupu / 273
 - 1.2.3. Świadczenie w przypadku odstąpienia / 276
 - 1.2.4. Lokowanie środków ubezpieczeniowego
funduszu kapitałowego / 277
 - 1.3. Kulancja / 282
 - 1.4. Waloryzacja świadczeń zakładu ubezpieczeń / 284
 - 1.4.1. Waloryzacja sądowa świadczenia
zakładu ubezpieczeń / 284
 - 1.4.2. Waloryzacja umowna świadczenia
zakładu ubezpieczeń / 286
2. Świadczenie ubezpieczającego / 287
 - 2.1. Waloryzacja składki ubezpieczeniowej / 302

Rozdział VI

Prawa i obowiązki stron w ramach umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 303

1. Prawa ubezpieczającego / 306
 - 1.1. Prawo do określenia alokacji / 307
 - 1.2. Prawo do konwersji/transferu / 308
 - 1.3. Prawo do ustanawiania i odwoływania pełnomocnictwa / 309
 - 1.4. Prawo do dokonania przelewu wierzytelności praw
z umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym
funduszem kapitałowym / 311
 - 1.5. Prawo do wskazania osoby uprawnionej do otrzymania sumy
ubezpieczenia w razie śmierci osoby ubezpieczonej / 316
 - 1.6. Prawo do ustanowienia zastawu na wierzytelności
z umowy ubezpieczenia / 319

- 1.7. Uprawnienia dotyczące składek ubezpieczeniowych / 320
 - 1.7.1. Prawo do zmiany wysokości składki regularnej / 321
 - 1.7.2. Zmiana częstotliwości opłacania składki / 324
 - 1.7.3. Zawieszenie opłacania składek / 324
- 1.8. Prawo do odstąpienia i wypowiedzenia / 325
- 1.9. Prawo do wznowienia umowy ubezpieczenia / 328
- 1.10. Uprawnienia o charakterze informacyjnym / 329
 - 1.10.1. Prawo do otrzymania dokumentu ubezpieczenia i ogólnych warunków ubezpieczenia / 329
 - 1.10.2. Prawo do otrzymania okresowych informacji o wartości świadczeń / 331
2. Obowiązki (powinności) ubezpieczającego / 332
 - 2.1. Obowiązek deklarowania okoliczności niebezpieczeństwa / 335
 - 2.2. Obowiązki prewencyjne / 340
 - 2.3. Obowiązki powstające po zajściu wypadku ubezpieczeniowego / 342
3. Prawa ubezpieczyciela / 345
 - 3.1. Prawo do tworzenia i likwidacji funduszu / 345
 - 3.2. Prawo do czasowego zamknięcia funduszu/wprowadzenia ograniczeń w dokonywaniu transferów do funduszu / 350
 - 3.3. Prawo do zmiany polityki inwestycyjnej funduszu / 351
 - 3.4. Prawo do dokonania podziału i łączenia jednostek / 352
 - 3.5. Prawo do wynagrodzenia i pobierania innych opłat / 352
 - 3.5.1. Wynagrodzenie za zarządzanie funduszem / 353
 - 3.5.2. Inne opłaty / 354
 - 3.5.3. Prawo do indeksacji opłat / 359
 - 3.5.4. Prawo do zmiany opłat / 360
4. Obowiązki ubezpieczyciela / 361
 - 4.1. Obowiązek terminowej wypłaty świadczeń z tytułu umowy ubezpieczenia zarówno w związku z wystąpieniem wypadku ubezpieczeniowego, jak i na wniosek uprawnionego / 362
 - 4.2. Obowiązek dokonywania wyceny wartości aktywów funduszu, ustalania wartości aktywów netto oraz wartości aktywów netto przypadających na jednostkę funduszu z częstotliwością określoną w regulaminie / 366
 - 4.3. Obowiązek prowadzenia rejestru ubezpieczonych oraz ich ewidencji / 367

- 4.4. Obowiązek terminowego wykonywania konwersji i alokacji / 368
- 4.5. Obowiązek stałego zatrudniania doradcy inwestycyjnego lub zawarcia umowy z podmiotem uprawnionym, na podstawie odrębnych przepisów, do zarządzania aktywami na zlecenie / 370
- 4.6. Obowiązki informacyjne / 370
- 4.7. Obowiązek zachowania tajemnicy ubezpieczeniowej / 378

Rozdział VII

Wygaśnięcie stosunku ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym / 380

- 1. Spełnienie świadczenia / 381
 - 1.1. Spełnienie świadczenia przez zakład ubezpieczeń w drodze ugody / 382
 - 1.2. Świadczenie w miejsce wykonania / 383
- 2. Potrącenie / 384
- 3. Odnowienie / 386
- 4. Złożenie przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego / 387
- 5. Ziszczenie się warunku rozwiązującego lub nadejścia terminu końcowego zastrzeżonego w treści czynności prawnej (upływ terminu świadczenia ochrony ubezpieczeniowej) / 389
- 6. Zwolnienie z długu / 391
- 7. Niemożliwość świadczenia / 392
- 8. Rozwiązanie umowy przez strony / 393
 - 8.1. Odstąpienie od umowy ubezpieczenia / 393
 - 8.2. Wypowiedzenie umowy / 394
- 9. Rozwiązanie umowy przez sąd / 396
- 10. Sytuacje, w których stosunek ubezpieczenia nie wygasa / 397

Podsumowanie / 399

Bibliografia / 403

Wykaz skrótów

CETO	operator rynku instrumentów dłużnych nieskarbowych
CV	cash value
DB	total policy death benefit
EUROSTAT	Biuro Statystyczne Wspólnot Europejskich
k.c.	ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.)
KNF	Komisja Nadzoru Finansowego
KNUiFE	Komisja Nadzoru Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych
k.p.c.	ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.)
KPP	Kwartalnik Prawa Prywatnego
M. Praw.	Monitor Prawniczy
MSSF	Międzynarodowy Standard Sprawozdawczości Finansowej
NAR	net amount at risk
OECD	Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju
OSN	Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNC	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNP	Orzecznictwo Izby Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych Sądu Najwyższego (tzw. białe orzecznictwo)
OSP	Orzecznictwo Sądów Polskich
o.w.u.	ogólne warunki ubezpieczeń
PB	Prawo Bankowe
PiP	Państwo i Prawo

Pr. Spółek	Prawo Spółek
PS	Przegląd Sądowy
SA	Sąd Apelacyjny
SC	Studia Cywilistyczne
SN	Sąd Najwyższy
TK	Trybunał Konstytucyjny
TU	Towarzystwo Ubezpieczeń
TUiR	Towarzystwo Ubezpieczeń i Reasekuracji
TUW	Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych
u.dz.u.	ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej (tekst jedn.: Dz. U. z 2010 r. Nr 11, poz. 66 z późn. zm.)
u.ś.u.d.e.	ustawa z dnia 18 lipca 2002 r. o świadczeniu usług drogą elektroniczną (Dz. U. Nr 144, poz. 1204 z późn. zm.)
VVG	Versicherungsvertragsgesetz (niemiecka ustawa o działalności ubezpieczeniowej)
WSA	Wojewódzki Sąd Administracyjny
ZU	Zakład Ubezpieczeń
ZUiR	Zakład Ubezpieczeń i Reasekuracji

Wstęp

Współczesne ubezpieczenia na życie pełnią rozmaite funkcje. Za tradycyjną należy uznać funkcję ochrony ubezpieczeniowej, która obecnie jest coraz częściej uzupełniania funkcją gromadzenia oszczędności. W ubezpieczeniach na życie funkcja ochrony ubezpieczeniowej polega na finansowym kompensowaniu skutków zdarzeń losowych polegającym na wypłacie określonego świadczenia w przypadku wystąpienia przewidzianego w umowie ubezpieczenia wypadku ubezpieczeniowego. Ochrona ubezpieczeniowa zapewnia uposażonym lub ubezpieczonemu zabezpieczenie finansowe mające na celu pokrycie potrzeb związanych z wystąpieniem określonego wypadku ubezpieczeniowego, np. środki finansowe na spłatę kredytu w przypadku śmierci żywiciela rodziny, uzupełnienie zmniejszonych dochodów na skutek zakończenia aktywności zawodowej.

W ubezpieczeniach na życie funkcja ochrony ubezpieczeniowej realizuje się w niejednorodnej postaci, zróżnicowanej ze względu na charakter poszczególnych ubezpieczeń oraz rodzaj wypadków ubezpieczeniowych objętych ochroną. W teorii ubezpieczeń ze względu na kryterium funkcji ubezpieczeń na życie wyróżnia się ubezpieczenia na życie o charakterze ochronnym, ubezpieczenia na życie o charakterze oszczędnościowym oraz ubezpieczenia na życie o charakterze mieszanym. W ubezpieczeniach o charakterze ochronnym celem zawarcia umowy ubezpieczenia jest ochrona przed finansowymi skutkami określonych wypadków ubezpieczeniowych, takich jak np. śmierć lub choroba. W ubezpieczeniach o charakterze oszczędnościowym dominujący jest element inwestycyjny, a funkcja ochronna ubezpieczeń ograniczona jest z reguły jedynie do finansowych następstw dożycia określonego wieku. Tego rodzaju ubezpieczenia mogą być oferowane jako ubezpieczenia tradycyjne, tzn. takie, w których zakład ubezpieczeń gwarantuje określoną wysokość należnych uprawnień

świadczeń, bądź też jako ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, których ryzyko lokaty ponosi ubezpieczający, a wysokość świadczeń, w szczególności świadczeń z tytułu dożycia określonego wieku, zależy od stopy zwrotu z zainwestowanych aktywów. Ubezpieczenia o charakterze mieszanym są połączeniem ubezpieczeń ochronnych i oszczędnościowych. Podstawowym celem tego rodzaju ubezpieczenia jest zapewnienie zabezpieczenia finansowego zarówno w sytuacji śmierci ubezpieczonego, jak i dożycia przez niego określonego wieku¹.

Za kolejną funkcję, którą obecnie spełniają ubezpieczenia na życie, należy uznać gromadzenie oszczędności przez osoby indywidualne. Odgrywa ona bardzo istotną rolę we współczesnej gospodarce, ponieważ oszczędności te są źródłem kapitału finansowego, koniecznym elementem inwestycji, stanowiącym jedno ze źródeł wzrostu gospodarczego. W dłuższej perspektywie zgromadzone w ramach oszczędności środki przyczyniają się do wzrostu dobrobytu. Wzrost poziomu zamożności społeczeństwa w Polsce, w szczególności rozwój klasy średniej, sprzyja powstawaniu puli wolnych środków, stanowiących nadwyżkę po optymalnym zaspokojeniu potrzeb, która może być wykorzystana na cele oszczędzania². Z tego względu wzrasta zainteresowanie oszczędzaniem i inwestowaniem posiadanych środków pieniężnych za pomocą różnych produktów oszczędnościowych. Funkcjonujące na rynku instytucje finansowe, takie jak banki, towarzystwa funduszy inwestycyjnych oraz zakłady ubezpieczeń oferują szeroki i zróżnicowany wachlarz produktów o charakterze inwestycyjnym. Wśród tych instytucji ubezpieczyciele stają się coraz bardziej aktywni na polu ubiegania się o oszczędności klientów poprzez opracowywanie nowych i coraz bardziej skomplikowanych ubezpieczeń, dostosowanych do wymagań klientów. We współczesnej gospodarce ubezpieczenia stają się istotnym elementem rynku finansowego. Z powyższych względów ubezpieczenie, poza pełnieniem swej tradycyjnej funkcji ochronnej, stało się formą oszczędzania w rozumieniu usługi „ubezpieczeniowo-bankowej” i elementem planowania finansowego rodziny³.

¹ D. Szewieczek, *Skutki finansowe dla stron umowy ubezpieczenia na życie*, Wiadomości Ubezpieczeniowe 2002, nr 11–12, s. 9.

² E. Wójcik, *Polskie gospodarstwa domowe na rynku oszczędności*, Bank i Kredyt 2007, nr 7, s. 55.

³ E. Stroiński, *Tendencje zmian w ubezpieczeniach na życie w Polsce*, Zeszyty naukowe 2000, nr 3 (21), Referaty z konferencji naukowej: Społeczne aspekty rozwoju rynku ubezpieczeniowego w Polsce, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa 2000, s. 97.

Opracowanie konstrukcji ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym wynikało z uwarunkowań rynkowych oraz potrzeb klientów zakładów ubezpieczeń. Tradycyjne ubezpieczenia na życie stanowią instytucje, za pomocą których osoba może zabezpieczyć siebie lub najbliższe osoby na wypadek gospodarczych strat, wynikłych z wypadków losowych⁴. Jednak w związku z rozwojem rynku kapitałowego zmieniły się oczekiwania osób korzystających z usług ubezpieczycieli, zainteresowanych nie tylko ochroną ubezpieczeniową. W ubezpieczeniach coraz większe znaczenie zaczęła mieć funkcja oszczędnościowa, a nawet inwestycyjna. Ubezpieczyciele, konkurując z ofertą banków i funduszy inwestycyjnych, opracowali nowe produkty ubezpieczeniowe, o konstrukcji odbiegającej od klasycznych ubezpieczeń, w których znaczącą, a niekiedy nawet dominującą rolę odgrywa element inwestycyjny. Tradycyjne ubezpieczenie na życie uległo zróżnicowaniu, a jego prawny reżim, ukształtowany przede wszystkim przez praktykę obrotu, został uszczegółowiony i rozbudowany „w głąb”. W ofercie ubezpieczycieli na życie pojawiły się różne podtypy umów ubezpieczenia na życie oraz takie umowy, które określane są mianem ubezpieczeń na życie, ale ich konstrukcja i inne cechy wskazują, że nie odpowiadają one *essentialia negotii* umowy ubezpieczenia⁵. Jednym z takich produktów, który został ukształtowany w odmienny sposób niż klasyczna umowa ubezpieczenia, jest ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym. Umowa ta również może mieć zróżnicowany charakter, który będzie się wyrażał w przewadze bądź elementach ubezpieczeniowych, bądź inwestycyjnych.

Należy podkreślić, że ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym jest produktem złożonym, wymagającym określonej wiedzy z zakresu prawa i instrumentów rynku finansowego, a także aktywności ubezpieczającego w zakresie określania własnych potrzeb oraz analizy rzeczywistości ekonomicznej. Wraz z rozwojem rynku finansowego ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym stają się coraz bardziej skomplikowane. Nadal w ofercie zakładów ubezpieczeń znajdują się produkty, których konstrukcja oparta jest na trzech lub czterech ubezpieczeniowych funduszach kapitałowych. Jednak

⁴ H.P. Goll, *Handbuch der Lebensversicherung*, Karlsruhe 1965, s. 47.

⁵ E. Łętowska (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 5, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, Warszawa 2006, s. 33.

coraz więcej ubezpieczycieli ma w ofercie kilkanaście lub kilkadziesiąt zróżnicowanych funduszy, w tym również fundusze zagraniczne oraz oferujące nowe klasy aktywów (polskie i międzynarodowe fundusze nieruchomości, fundusze surowcowe, fundusze hedgingowe, wybrane fundusze sektorowe). Niektóre zakłady ubezpieczeń wprowadziły profesjonalne portfele inwestycyjne, zbudowane przy użyciu narzędzi symulacyjnych, stosowanych dla największych klientów. Modelowe portfele inwestycyjne oferują klientom możliwość zdywersyfikowania ryzyka inwestycyjnego zależnie od horyzontu czasowego inwestycji (krótki, średni i długi) i gotowości do ponoszenia ryzyka inwestycyjnego z zastosowaniem możliwości inwestowania na rynkach międzynarodowych.

W przyszłości należy prognozować dalszy wzrost zainteresowania polskiego społeczeństwa produktami inwestycyjnymi, w tym w szczególności ubezpieczeniami na życie z ubezpieczeniowymi funduszami kapitałowymi. Wpływ na to będzie miała wzrastająca świadomość społeczeństwa w zakresie konieczności zabezpieczenia środków na okres emerytury i podejmowania w tym kierunku indywidualnych działań oraz wzrost zamożności społeczeństwa. Odpowiedzią na te potrzeby będą m.in. ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowymi funduszami kapitałowymi. Zakłady ubezpieczeń będą oferowały szeroki wachlarz produktów dostosowanych do różnych potrzeb klientów. Należy przyjąć, że produkty te będą coraz bardziej skomplikowane, ponieważ klienci oczekują coraz to nowych, ciekawych propozycji opartych na nowoczesnych rodzajach aktywów.

Celem prezentowanej monografii jest przedstawienie charakterystyki umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, w szczególności jej aspektów prawnych. Ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym zostało wyodrębnione ze względu na swoją specyfikę, wyrażającą się w określonej konstrukcji oraz elementach niewystępujących w innych rodzajach ubezpieczeń na życie. Ze względu na fakt, że w Polsce jest to nowa konstrukcja prawna, zagadnieniu ubezpieczeń na życie, w szczególności ubezpieczeń na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, nie poświęcano zbyt wiele publikacji. Były one przedmiotem zainteresowania przede wszystkim w zakresie ich dochodowości i efektywności, w szczególności porównania ich konkurencyjności z innymi formami lokowania kapitałów pieniężnych. Problematyka ta nie jest również przedmiotem obszernych rozważań w nauce obcej, ze względu na stosunkowo krótkie funkcjonowanie tego rodzaju umowy na rynku ubezpieczeń.

Niniejsze opracowanie zostało poświęcone rozważaniom na gruncie prawa polskiego i rozwiązań stosowanych w ogólnych warunkach ubezpieczenia. Uwagi prawnoporównawcze będą stanowić jedynie tło dla wywodu, w zakresie przedstawienia rozwiązań, które są stosowane w innych ustawodawstwach i mogłyby się przyczynić do rozstrzygnięć spornych kwestii.

Hipoteza przedstawiona w pracy wyraża się w przyjęciu tezy, że umowa ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, występująca w obrocie, ukształtowana jako empiryczny typ umowy nie odpowiada *essentialia negotii* umowy ubezpieczenia, określonych w art. 805 k.c.

Ze względu na rozmiary niniejszej publikacji nie objęła ona prawnopodatkowych aspektów umowy. Pominięto również kwestie rachunkowe związane z umową ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym.

Opracowanie złożone jest z siedmiu rozdziałów, odzwierciedlających poszczególne elementy stosunku prawnego. Pierwszy rozdział przedstawia ogólną konstrukcję prawną umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym. W drugim rozdziale została omówiona charakterystyka ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego. Rozdział trzeci poświęcony został przedstawieniu przedmiotu ubezpieczenia. W rozdziale czwartym scharakteryzowano podmioty stosunku ubezpieczenia. Rozdział piąty omawia świadczenia stron umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym. W rozdziale szóstym przedstawiono prawa i obowiązki stron w ramach ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym. Rozdział siódmy poświęcono ustaniu stosunku prawnego ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym.

Rozdział I

Ogólna konstrukcja prawna umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym

1. Rozwój ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym

Ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym ma swoje początki w latach 50. w Holandii. W związku z trudnościami gospodarczymi po drugiej wojnie światowej klasyczne formy ubezpieczeń na życie nie mogły zaoferować zadowalających udziałów w zysku i odpowiadających im dochodów z papierów wartościowych (oprocentowania). Z tego względu przedstawiciele środowisk społeczno-gospodarczych wystąpili z wnioskiem, aby ubezpieczyciele zwiększyli inwestycje w ryzykowny kapitał. Przyniosłoby to z jednej strony kapitał inwestycyjny służący odbudowie, a z drugiej strony – uwzględniając długoterminowy charakter inwestycji – odpowiednio lepsze dochody z papierów wartościowych dla ubezpieczającego. Zakłady ubezpieczeń, biorąc pod uwagę powyższe przesłanki, wystąpiły z ideą stworzenia instrumentu, który umożliwiłby konkurencję pomiędzy ubezpieczycielami oraz oferowałby ubezpieczającemu możliwość utrzymania na względnie stabilnym poziomie wartości nabywczej sumy ubezpieczenia. W celu realizacji tego zamierzenia utworzono w Holandii specjalną spółkę, której zadaniem było oferowanie ubezpieczeń na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym.

Dalszy rozwój tego nowego rodzaju ubezpieczenia dokonał się na rynku brytyjskim. Było to związane z brakiem silnego państwowego za-

ubezpieczenia emerytalnego. Najważniejszymi warunkami, które spowodowały szybki rozwój ubezpieczeń na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, były:

- ekstremalnie wysoka inflacja przez długi okres,
- odsetki w wysokości niespotykanej nigdzie indziej w Europie,
- hossa na rynku akcji,
- relatywnie korzystne, ale w przeciwieństwie do ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym nieporównywalne elastyczne udziały w zyskach w klasycznych ubezpieczeniach na życie,
- okres inwestycji,
- możliwość częściowego wzrostu ubezpieczenia społecznego.

Ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, nazywane w Wielkiej Brytanii *unit-linked life insurance*, powstały w latach 60., a już w 1969 r. miały 1/3 udziału w przypisie składki ubezpieczeń na życie¹. Początki tego rodzaju ubezpieczeń były związane z funduszami udziałowymi (*unit trust*), które powstały w latach 50. Ze względu na ograniczenia wysokości opłat, które mogły pobierać te fundusze, sprzedaż tych funduszy w formie *unit-linked policies* wiązała się z wieloma korzyściami: możliwością pobierania dodatkowych opłat, łatwością sprzedaży oraz ulgami podatkowymi. W celu sprzedaży tych ubezpieczeń powstały specjalne zakłady ubezpieczeń. Jednym z pierwszych tego rodzaju produktów były *unit-linked regular savings plans*, w których większość składki (90%) była przeznaczana na zakup jednostek funduszu, a pozostała część pokrywała koszty wypłaty świadczeń z tytułu zgonu oraz pozostałe wydatki. Innym produktem były *unit-linked single premium whole – of-life-policy*, które oferowały jako bazową sumę odpowiadającą wartości inwestycji w funduszu oraz dodatkowo małą kwotę z tytułu ochrony życia – zwykle 1% wartości jednostek funduszu. Kolejną odmianą *unit-linked insurance* w Wielkiej Brytanii były *flexible unit-linked contracts*, które zostały wprowadzone w latach 80. Są to z reguły ubezpieczenia na całe życie, ale możliwe są też wersje zawierane na krótsze okresy. Do podstawowych cech tego ubezpieczenia zalicza się: inwestowanie składek w fundusze (kilka do wyboru), brak gwarancji wyników inwestycyjnych, zdefiniowanie wydatków i kosztów, pobieranie opłat ze składki bądź z jednostki funduszu, brak gwarancji przyszłego

¹ J. Thiemer, *Die fondsgebundene Lebensversicherung (w:) An der Schwelle zum 3. Jahrtausend – Retrospektiven und Perspektiven*, t. VI, Wien 2000, s. 917.

poziomu opłat, prawo ubezpieczającego do określenia poziomu pierwotnego zabezpieczenia na wypadek śmierci i jego zmiany w trakcie trwania ubezpieczenia². W tym samym czasie nastąpił równie szybki rozwój tego rodzaju ubezpieczeń w USA i kontynentalnej Europie, spowodowany tymi samymi czynnikami, które wystąpiły w Wielkiej Brytanii³.

Ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym na polskim rynku ubezpieczeniowym funkcjonują od pierwszej połowy lat 90. Pierwotnie nosiły one inną nazwę: „ubezpieczenia na życie, jeżeli są związane z funduszem inwestycyjnym”. Pierwszym aktem prawnym regulującym umowę ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym była ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o działalności ubezpieczeniowej (tekst jedn.: Dz. U. z 1996 r. Nr 11, poz. 62 z późn. zm.). Pojęcie „ubezpieczenia na życie, jeżeli są związane z funduszem inwestycyjnym” pojawiło się w załączniku do ustawy dopiero jednak w 1995 r. (ustawa z dnia 8 czerwca 1995 r. o zmianie ustawy o działalności ubezpieczeniowej, o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej – Kodeks handlowy oraz ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych, Dz. U. Nr 96, poz. 478 z późn. zm.). W 2002 r. nazwa „ubezpieczenie na życie, jeżeli są związane z funduszem inwestycyjnym” została ustawą z dnia 1 marca 2002 r. o zmianach w organizacji i funkcjonowaniu centralnych organów administracji rządowej i jednostek im podporządkowanych oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz. U. Nr 25, poz. 253 z późn. zm.) zmieniona na „ubezpieczenia na życie, jeżeli są związane z funduszem kapitałowym”. Jednak ze względów praktycznych w opracowaniu będzie stosowana nazwa „ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym”. Przed wprowadzeniem do ustawy odrębnego rodzaju umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym tego typu umowy mogły być konstruowane w oparciu o zasadę swobody umów.

Przyjmuje się, że teoretyczną podstawą ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym (wcześniej określanym jako ubezpieczenie z ubezpieczeniowym funduszem inwestycyjnym) jest konstrukcja, która jest określana jako ubezpieczenie uniwersalne (*universal life*) lub niekiedy ubezpieczenie drogi życia (*lifetime cover plan*). W tego rodzaju ubezpieczeniu dwie wielkości charakterystyczne dla tego

² *Unit-linked insurance in the United Kingdom*, opracowanie Munich Re Group 2000, s. 2, 4–6.

³ J. Thiemer, *Die fondsgebundene...*, s. 917.

modelu są określane oddzielnie: wartość polisy (*cash value* – CV), której źródłem jest część składki o charakterze oszczędnościowym powiększona o zysk inwestycyjny, oraz wartość czystego ubezpieczenia, określana jako suma ubezpieczenia na ryzyku netto (*net amount at risk* – NAR). Wartość polisy (CV) ulega zmianom w trakcie okresu ubezpieczenia, w następstwie dokonywania wpłat i zysków inwestycyjnych oraz potrącania opłat na poczet kosztów związanych z funkcjonowaniem ubezpieczenia. Równocześnie zmianie podlega o taką samą wielkość (ale z odwrotnym znakiem) wartość NAR. W tym rodzaju ubezpieczenia świadczenie z tytułu zgonu ubezpieczonego – suma ubezpieczenia (*total policy death benefit* – DB) jest równa sumie wskazanych elementów, tj. wartości polisy i sumy ubezpieczenia na ryzyku netto ($CV + NAR = DB$). Przy zawieraniu umowy ubezpieczenia strony określają wysokość sumy ubezpieczenia, wysokość i częstotliwość składki oraz okres ubezpieczenia. W przypadku przyjęcia najbardziej liberalnego wariantu tego ubezpieczenia wysokość kolejnych składek może być ustalona dowolnie i jest uzależniona od możliwości finansowych ubezpieczającego, pod warunkiem, że wartość CV, od której dokonywane są odliczenia, pozwala na pokrywanie kosztów ubezpieczenia przez określony czas. Ubezpieczający w przewidzianych w umowie przypadkach, takich jak: ślub, urodzenie dziecka, czynniki gospodarcze (wzrost inflacji) i po spełnieniu określonych warunków, ma prawo zarówno obniżyć, jak i podwyższyć sumę ubezpieczenia. Ubezpieczenie to umożliwia w każdym czasie dokonanie wpłaty dodatkowej składki oszczędnościowej w dowolnej wysokości. Po upływie początkowego okresu po zawarciu umowy ubezpieczenia ubezpieczający może wycofać częściowo lub całkowicie środki zgromadzone w ramach ubezpieczenia (wartość polisy). Całkowite wycofanie środków powoduje, że umowa ubezpieczenia wygasa. W przypadku śmierci ubezpieczonego uprawnionym przysługuje świadczenie w wysokości sumy ubezpieczenia lub wartości polisy, w zależności od tego, która z tych wartości jest wyższa⁴.

Ubezpieczenia skonstruowane na podstawie przedstawionego modelu początkowo nosiły nazwę ubezpieczeń uniwersalnych, a później określano je jako ubezpieczenia na życie z funduszem inwestycyjnym. Ze względu na to, że w tym rodzaju ubezpieczenia z reguły nabywane są tzw. jednostki funduszu, a przyszła wartość polisy jest uzależniona od

⁴ E. Stroiński, *Ubezpieczenia osobowe* (w:) T. Sangowski (red.), *Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*, t. 4, Bydgoszcz–Poznań 2002, s. 127.

wartości tych jednostek, określano je mianem ubezpieczeń *unit-linked*. W początkach lat 90. ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem inwestycyjnym, noszące nazwę ubezpieczeń uniwersalnych, były tworzone na podstawie dwóch konstrukcji składkowo-świadczeniowych: ubezpieczenia uniwersalne – ochrona maksymalna i ubezpieczenie uniwersalne – ochrona życia. Ubezpieczenie z ochroną maksymalną służy przede wszystkim zabezpieczeniu na wypadek śmierci i przewiduje wypłatę wysokiej sumy ubezpieczenia, co powoduje, że duża część składki przeznaczana jest na opłatę za ryzyko, a tylko niewielka zwiększa wartość funduszu. W konsekwencji wartość polisy wypłacana w razie dożycia ubezpieczonego do końca okresu ubezpieczenia nie jest wysoka. Ubezpieczenie z ochroną życia gwarantuje wysokie świadczenie w razie dożycia przez ubezpieczonego określonego wieku, co wiąże się z przeznaczaniem większej części składki na fundusz. Wprowadzane u schyłku lat 90. ubezpieczenia oparte na modelu *universal life* noszą nazwę ubezpieczeń na życie z funduszem inwestycyjnym, a gdy gromadzony kapitał w ramach tego ubezpieczenia wyrażony jest w jednostkach funduszu (co stawało się regułą) – ubezpieczeń *unit-linked*. Ubezpieczenie *unit-linked* konstruowane jest w ten sposób, że zakład ubezpieczeń z opłaconej składki pobiera opłatę na koszty zawarcia umowy, a za pozostałą część zakupuje jednostki w określonym funduszu. Zakład ubezpieczeń pobiera ponadto z konta jednostek opłatę za ryzyko, ustaloną na podstawie aktualnej wysokości sumy ubezpieczenia na ryzyko. Ubezpieczający posiada wiedzę o liczbie jednostek na jego koncie na dany dzień i zna bieżącą wartość jednostki. Jednak wartość konta inwestycyjnego jest zmienna i ubezpieczający nie może określić tej wysokości w przyszłości. Ze względu na to, że zakład ubezpieczeń przenosi ryzyko inwestycyjne na ubezpieczającego, może on z tego tytułu dokonać wyboru określonego sposobu inwestowania środków pochodzących ze składek. Z reguły ubezpieczający mają do wyboru co najmniej trzy możliwe warianty inwestycyjne: fundusz bezpieczny, oparty na papierach dłużnych Skarbu Państwa, fundusz zrównoważony, zawierający zblizony udział papierów dłużnych Skarbu Państwa i akcji, oraz fundusz agresywny, charakteryzujący się przeważającym udziałem akcji. Niektóre zakłady ubezpieczeń konstruowały fundusz „generacyjny”, który polega na tym, że proporcje poszczególnych instrumentów finansowych funduszu dostosowywane są do potrzeb ubezpieczonego w cyklu jego życia. Fundusz inwestycyjny może być zarządzany przez zakład ubezpieczeń samodzielnie bądź ubez-

pieczyciel może korzystać ze specjalistycznych funduszy, pełniąc funkcję zbiorowego klienta tych funduszy. Ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem inwestycyjnym mogły być tworzone na podstawie odmiennych konstrukcji niż przedstawione powyżej. W jednym typie ubezpieczenia suma ubezpieczenia pozostaje niezmienna w okresie ubezpieczenia i jest ustalona w ten sposób, że składa się z dwóch części, tj. sumy ubezpieczenia i wartości polisy. W drugiej konstrukcji suma ubezpieczenia nie została określona kwotowo, stanowi ona pewien procent (np. 10%) wartości polisy, z reguły z ograniczeniem kwotowym⁵.

2. Regulacja prawna umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym

W obecnym stanie prawnym umowa ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym traktowana jest jako rodzaj umowy ubezpieczenia na życie. W związku z tym będą miały do niej zastosowanie przepisy regulujące ten rodzaj umowy ubezpieczenia. Umowa ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym regulowana jest aktami prawnymi o randze ustawowej oraz aktami wykonawczymi – rozporządzeniami. Ponadto szczególną rolę jako źródło unormowania tego rodzaju umowy pełnią wzorce umowne – ogólne warunki ubezpieczenia oraz regulaminy ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych, opracowywane przez ubezpieczycieli.

Podstawowymi aktami prawnymi dla tej umowy są: ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.) oraz ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej (tekst jedn.: Dz. U. z 2010 r. Nr 11, poz. 66 z późn. zm.). Kodeks cywilny, który stanowi źródło prawa dla wszystkich stosunków zobowiązaniowych, w art. 805–834 zawiera ogólne przepisy dotyczące umowy ubezpieczenia. Normy te jednak nie uwzględniają specyfiki umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym. Do tego rodzaju umowy zastosowanie będą miały również przepisy części ogólnej kodeksu cywilnego, odnoszące się do czynności prawnych i formy czynności prawnych.

⁵ E. Stroiński, *Ubezpieczenia osobowe...*, s. 127.

Szczegółowe przepisy dotyczące treści umowy ubezpieczenia, w tym ubezpieczeń na życie i umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, znajdują się w ustawie o działalności ubezpieczeniowej.

Analizując treść umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym należy uwzględnić regulację zawartą w art. 12a u.dz.u., który definiuje, co powinny określać ogólne warunki ubezpieczenia. Uregulowanie to dotyczy zarówno ubezpieczeń majątkowych, jak i osobowych. Zgodnie z tym przepisem ustawodawca w odniesieniu do ubezpieczeń na życie, w tym umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, wskazał, że w ogólnych warunkach ubezpieczenia powinny być zawarte:

- rodzaj ubezpieczenia i jego przedmiot;
- warunki zmiany sumy ubezpieczenia lub sumy gwarancyjnej, jeżeli ogólne warunki ubezpieczenia taką zmianę przewidują;
- prawa i obowiązki każdej ze stron umowy ubezpieczenia;
- zakres odpowiedzialności zakładu ubezpieczeń;
- sposób określania sumy odszkodowania lub innego świadczenia, jeżeli ogólne warunki ubezpieczenia przewidują odstępstwa od zasad ogólnych;
- sposób ustalania i opłacania składki ubezpieczeniowej;
- metodę i sposób indeksacji składek, jeżeli ogólne warunki ubezpieczenia indeksację przewidują;
- tryb i warunki dokonania zmiany umowy ubezpieczenia zawartej na czas nieokreślony;
- przesłanki i terminy wypowiedzenia umowy przez każdą ze stron, a także tryb i warunki wypowiedzenia, jeżeli ogólne warunki ubezpieczenia przewidują taką możliwość.

Szczegółowe regulacje dotyczące ubezpieczenia na życie zostały zawarte w art. 13 ust. 1 u.dz.u. Przepis ten przewiduje, że w zakresie ubezpieczeń, o których mowa w dziale I załącznika do ustawy, zakład ubezpieczeń jest obowiązany do zawarcia w umowie ubezpieczenia:

- definicji poszczególnych świadczeń;
- wysokości składek odpowiadających poszczególnym świadczeniom podstawowym i dodatkowym;
- zasad ustalania świadczeń należnych z tytułu umowy, w szczególności sposobu kalkulacji i przyznawania premii, rabatów i udziału w zyskach ubezpieczonego, określenia stopy technicznej, wskazania

wartości wykupu oraz wysokości sumy ubezpieczenia w przypadku zmiany umowy ubezpieczenia na bezskładkową, o ile są one gwarantowane, określenia kosztów oraz innych obciążeń pobieranych przez zakład ubezpieczeń przy wypłacie świadczeń;

- opisu tych czynników w metodach kalkulacji rezerw techniczno-ubezpieczeniowych, które mogą mieć wpływ na zmianę wysokości świadczenia zakładu ubezpieczeń;
- wskazania przepisów regulujących opodatkowanie świadczeń zakładu ubezpieczeń.

Przedmiotowa regulacja ma charakter szczegółowy i dotyczy wszystkich rodzajów ubezpieczeń na życie. Po raz pierwszy w polskim ustawodawstwie treść umowy ubezpieczenia na życie została przez ustawodawcę zdefiniowana w sposób tak daleko wykraczający poza elementy podmiotowo istotne dla tego rodzaju umowy. Ponadto w ustawie zawarto oddzielne, wyodrębnione postanowienia w zakresie treści umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym⁶. Zgodnie z art. 13 ust. 4 u.d.z.u. w zakresie ubezpieczeń na życie, jeżeli są związane z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, o których mowa w dziale I grupa 3 załącznika do ustawy, zakład ubezpieczeń jest obowiązany do określenia lub zawarcia⁷ w umowie ubezpieczenia:

- wykazu oferowanych ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych;
- zasad ustalania wartości świadczeń oraz wartości wykupu ubezpieczenia, w tym również zasad umarzania jednostek ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego i terminów ich zamiany na środki pieniężne i wypłaty świadczenia;

⁶ Z. Brodecki, M. Serwach (red.), *Prawo ubezpieczeń gospodarczych. Komentarz*, Kraków 2005, s. 51.

⁷ W literaturze przedmiotu pojawiła się wątpliwość dotycząca praktycznej różnicy pomiędzy wyrażeniem „zawrzeć” a „określić”, w szczególności w kontekście art. 13 ust. 1 u.d.z.u., w którym w odniesieniu do pozostałych umów ubezpieczenia na życie użyto określenia „zawrzeć”. *Słownik języka polskiego* definiuje słowo „określać” jako opisywać, definiować, wymieniać charakterystyczne cechy, natomiast słowo „zawierać” oznacza mieścić coś w sobie, mieć coś jako składnik, wyrażać coś w słowach. Aksjologia i praktyka wskazują, że należałoby przyjąć, że „zawrzeć” w umowie ubezpieczenia będzie oznaczało, iż ubezpieczyciel jest obowiązany dany element szczegółowo opisać w samej treści umowy, natomiast w przypadku ust. 4 – „określać” można uznać, że zakład ubezpieczeń może powołać dany element w umowie, jednocześnie go w niej nie zawierając, a formułując go np. w formie załącznika (K. Malinowska, *Umowa ubezpieczenia w nowym ustawodawstwie ubezpieczeniowym – uwagi krytyczne*, M. Praw. 2004, nr 4, s. 163).

- regulaminu lokowania środków ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego obejmującego w szczególności charakterystykę aktywów wchodzących w skład tego funduszu, kryteria doboru aktywów oraz zasady ich dywersyfikacji i inne ograniczenia inwestycyjne;
- zasad i terminów wyceny jednostek ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego;
- zasad ustalania wysokości kosztów oraz wszelkich innych obciążeń potrącanych ze składek ubezpieczeniowych lub z ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego;
- zasad alokacji składek ubezpieczeniowych w jednostki ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego, w szczególności w zakresie określonym w pkt 4 i 5, oraz terminu zamiany składek na jednostki tego funduszu.

W literaturze przedmiotu reprezentowane jest stanowisko, iż nie można stwierdzić, aby wszystkie powyższe postanowienia ustawowe stanowiły *essentialia negotii* umowy ubezpieczenia, bez których nie byłaby to ważna umowa ubezpieczenia. Jako niezbędne elementy umowy ubezpieczenia wskazano: strony umowy, składkę i przedmiot ubezpieczenia. Nieokreślenie w umowie ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym niektórych elementów dla niej wymaganych nie będzie wpływać zasadniczo na jej ważność. Brak takiej regulacji może powodować określone konsekwencje na gruncie odpowiedzialności kontraktowej oraz administracyjno-prawnej⁸. Wydaje się jednak, że stanowisko, zgodnie z którym niezbędnymi elementami umowy ubezpieczenia są: strony umowy, składka i przedmiot ubezpieczenia, może budzić wątpliwości. Wskazane w przedłożonej tezie elementy nie odzwierciedlają istoty umowy ubezpieczenia oraz nie pozwalają na odróżnienie umowy ubezpieczenia od innych umów gwarancyjnych, np. gwarancji ubezpieczeniowej.

W stosunku do ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym przepisy prawa określają dodatkowe regulacje wymagane w tego rodzaju ubezpieczeniach. Ustawa o działalności ubezpieczeniowej określa elementy umowy ubezpieczenia na życie, w szczególności umowy ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, które powinny być w niej określone lub zawarte. Artykuł 13 ust. 4 u.dz.u. wymaga od zakładu ubezpieczenia opracowania regulaminu lokowania środków ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego. W związku z tym

⁸ Z. Brodecki, M. Serwach (red.), *Prawo ubezpieczeń gospodarczych...*, s. 51.

należy przyjąć, że koniecznym elementem umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, niewystępującym w innych rodzajach ubezpieczeń na życie, jest regulamin lokowania środków ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego, obejmujący w szczególności charakterystykę aktywów wchodzących w skład tego funduszu, kryteria doboru aktywów oraz zasady ich dywersyfikacji i inne ograniczenia inwestycyjne.

W art. 13 ust. 4 u.d.z.u przedstawione są ogólne elementy, które powinny znaleźć się w treści umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, ale regulacja ta ma charakter administracyjny i nie określa *essentialia negotii* tego rodzaju umowy. Regulacji zawartej w tym przepisie nie można w związku z tym uznać za fragmentaryczne uregulowanie⁹ umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym. Zawarte w omawianym artykule prawa unormowania dotyczące tego rodzaju umowy mają przede wszystkim charakter ramowy. Z tego względu oraz z uwagi na powszechną praktykę zawierania tych umów w sposób masowy, konieczna jest standaryzacja ich treści. W tej sytuacji podstawowa i kompleksowa regulacja praw i obowiązków stron znajduje się we wzorcach umownych – ogólnych warunkach ubezpieczenia oraz regulaminach ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych, opracowywanych przez ubezpieczycieli na podstawie zasad określonych w przepisach.

Ponadto regulacje szczegółowe dotyczące funkcjonowania umowy ubezpieczenia, w szczególności obowiązków nałożonych na ubezpieczycieli, którzy oferują tego rodzaju ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, zostały zawarte w innych aktach prawnych. W rozporządzeniu Ministra Finansów z dnia 28 grudnia 2009 r. w sprawie szczególnych zasad rachunkowości zakładów ubezpieczeń i zakładów reasekuracji (Dz. U. Nr 226, poz. 1825) został wprowadzony obowiązek prowadzenia odrębnie rejestrów funduszy dla każdego ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego. W rozporządzeniu Ministra Finansów z dnia 8 grudnia 2003 r. w sprawie rocznych i półrocznych sprawozdań ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego (Dz. U. z 2003 r. Nr 217, poz. 2132) zostały uregulowane takie kwestie, jak zakres informacji zawartych w sprawozdaniu oraz terminy jego sporządzania. Kwestie

⁹ M. Romanowski (w:) W.J. Katner (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 9, *Prawo zobowiązań – umowy nienazwane*, Warszawa 2010, s. 541.

gospodarki finansowej zakładu ubezpieczeń prowadzącego ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym zostały uregulowane w rozporządzeniu Ministra Finansów z dnia 28 listopada 2003 r. w sprawie sposobu wyliczenia wysokości marginesu wypłacalności oraz minimalnej wysokości kapitału gwarancyjnego dla działań i grup ubezpieczeń (Dz. U. z 2003 r. Nr 211, poz. 2060 z późn. zm.).

Na poziomie prawa Unii Europejskiej regulacje w zakresie ubezpieczeń na życie zawiera Dyrektywa 2002/83/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 listopada 2002 r. dotycząca ubezpieczeń na życie (Dz. Urz. UE L 345 z 19.12.2002, s. 1). Dyrektywa ta dotyczy podejmowania i prowadzenia na własny rachunek działalności w zakresie ubezpieczeń bezpośrednich przez zakłady ubezpieczeń posiadające siedzibę w państwie członkowskim lub zamierzające ją utworzyć, w jednej z następujących form:

- 1) następujące rodzaje ubezpieczeń wynikające z umowy:
 - ubezpieczenia na życie, czyli grupa ubezpieczeń obejmująca w szczególności ubezpieczenie na dożycie określonego wieku, ubezpieczenie na wypadek śmierci, ubezpieczenie na dożycie określonego wieku lub na wypadek śmierci przed osiągnięciem tego wieku, ubezpieczenie na życie ze zwrotem składki, ubezpieczenia posagowe, ubezpieczenia zaopatrzenia dzieci;
 - ubezpieczenia rentowe;
 - ubezpieczenia dodatkowe prowadzone przez zakłady ubezpieczeń na życie, czyli w szczególności ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków obejmujące niezdolność do podejmowania zatrudnienia, ubezpieczenia od ryzyka śmierci w następstwie wypadku, ubezpieczenia od ryzyka inwalidztwa spowodowanego wypadkiem lub chorobą w przypadku, gdy ubezpieczenia tego rodzaju są udzielane dodatkowo w stosunku do ubezpieczeń na życie;
 - ubezpieczenia istniejące w Irlandii i Zjednoczonym Królestwie znane jako „stałe ubezpieczenia zdrowotne bez prawa anulowania polisy”;
- 2) następujące rodzaje działalności wynikające z umowy, w takim stopniu, w jakim są one przedmiotem nadzoru władz administracyjnych, odpowiedzialnych za kontrolę ubezpieczeń prywatnych:
 - tontyny, polegające na tworzeniu się stowarzyszeń subskrybentów w celu dokonywania wspólnej kapitalizacji udziałów, a następnie podziału zgromadzonych środków między osoby pozostałe przy życiu lub między osoby uprawnione przez zmarłych;

- operacje polegające na tworzeniu funduszy amortyzacyjnych, opartych na obliczeniach aktuarialnych, w przypadku których w zamian za uzgodnione uprzednio jednorazowe lub okresowe płatności podejmowane są zobowiązania na określony termin i kwotę;
- zarządzanie grupowymi funduszami emerytalnymi, czyli operacje polegające, w przypadku zainteresowanych zakładów ubezpieczeń, na zarządzaniu lokatami, w szczególności aktywami stanowiącymi rezerwy instytucji dokonujących wypłat w przypadku śmierci lub dożycia określonego wieku lub w przypadku zaprzestania lub ograniczenia działalności;
- operacje określone w poprzednim punkcie, w przypadku, gdy towarzyszy im ubezpieczenie zapewniające utrzymanie wartości kapitału albo wypłatę minimalnych odsetek;
- operacje przeprowadzane przez zakłady ubezpieczeń, jak te, określone w rozdziale 1 tytuł 4 księgi IV francuskiego Code des assurances;

3) operacje mające związek z długością życia człowieka, które są nakazane lub przewidziane w przepisach o ubezpieczeniach społecznych, kiedy są przeprowadzane lub zarządzane na własne ryzyko przez zakłady ubezpieczeń zgodnie z ustawodawstwem państwa członkowskiego.

W art. 5 dyrektywy wskazano, że zezwolenie na prowadzenie działalności w zakresie ubezpieczeń na życie jest udzielane dla określonej grupy ubezpieczeń wymienionej w załączniku I. W załączniku tym zostały wymienione następujące rodzaje grup ubezpieczeń:

- I. Ubezpieczenia określone w art. 2 ust. 1 lit. a, b i c, wyłączając te, określone w II i III.
- II. Ubezpieczenia posagowe, ubezpieczenia zaopatrzenia dzieci.
- III. Ubezpieczenia określone w art. 2 ust. 1 lit. a i b, powiązane z funduszami inwestycyjnymi.
- IV. Stałe ubezpieczenia zdrowotne, określone w art. 2 ust. 1 lit. d.
- V. Tontyny, określone w art. 2 ust. 2 lit. a.
- VI. Operacje kapitałowe, określone w art. 2 ust. 2 lit. b.
- VII. Zarządzanie grupowymi funduszami emerytalnymi, określonymi w art. 2 ust. 2 lit. c i d.
- VIII. Operacje określone w art. 2 ust. 2 lit. e.
- IX. Operacje określone w art. 2 ust. 3.

Analizując regulacje definiujące umowę ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym należy uwzględnić również inne akty

niż obowiązujące przepisy prawa. Taką regulacją jest Międzynarodowy Standard Sprawozdawczości Finansowej 4 – Umowy ubezpieczeniowe (MSSF), który zawiera definicję umowy ubezpieczenia. Zgodnie z tą definicją przez umowę ubezpieczenia rozumie się umowę, w myśl której jedna ze stron (ubezpieczyciel) przyjmuje istotne ryzyko ubezpieczeniowe od drugiej strony – ubezpieczonego, wyrażając zgodę na zrekompensowanie ubezpieczonemu negatywnego wpływu określonego niepewnego przyszłego zdarzenia (zdarzenia objętego ubezpieczeniem). W standardzie tym przyjęto, że niepewność (lub ryzyko) stanowi istotę umowy ubezpieczenia. W związku z powyższym przy rozpoczęciu umowy ubezpieczenia niepewna jest co najmniej jedna z następujących kwestii:

- czy zdarzenie objęte ubezpieczeniem wystąpi,
- kiedy zdarzenie objęte ubezpieczeniem wystąpi,
- ile ubezpieczyciel będzie musiał zapłacić, jeżeli to zdarzenie wystąpi.

Definicja umowy ubezpieczenia odnosi się do ryzyka ubezpieczeniowego, które MSSF 4 definiuje jako ryzyko inne niż ryzyko finansowe, przenoszone z właściciela umowy na jej wystawcę. Umowa, która naraża ubezpieczyciela na ryzyko finansowe bez znaczącego ryzyka ubezpieczeniowego, nie stanowi umowy ubezpieczenia.

Niektóre umowy nakładają na wystawcę ryzyko finansowe, obok znaczącego ryzyka ubezpieczeniowego. Na przykład wiele umów ubezpieczenia na życie zarówno gwarantuje minimalną stopę zwrotu dla ubezpieczonych (tworząc ryzyko finansowe), jak i zapewnia świadczenia w przypadku śmierci, które niekiedy przekraczają znacznie saldo rachunku ubezpieczonego (tworząc ryzyko ubezpieczeniowe w formie ryzyka śmierci). Takie umowy są umowami ubezpieczenia.

Definicja ryzyka ubezpieczeniowego dotyczy ryzyka, które ubezpieczyciel przejmuje od ubezpieczonego. Innymi słowy ryzyko ubezpieczeniowe jest istniejącym uprzednio ryzykiem przeniesionym z ubezpieczonego na ubezpieczyciela. Tak więc nowe ryzyko stworzone przez umowę nie stanowi ryzyka ubezpieczeniowego.

Przykładem umowy niebędącej umową ubezpieczenia jest umowa inwestycyjna, która ma formę prawną umowy ubezpieczenia, lecz nie nakłada na ubezpieczyciela znacznego ryzyka ubezpieczeniowego¹⁰. Jako

¹⁰ Orzecznictwo amerykańskie kwalifikuje daną umowę jako umowę ubezpieczenia albo inny rodzaj umowy w zależności od rodzaju ryzyka, występującego w konkretnej umowie. „Ryzyko ubezpieczeniowe” definiowane jest jako „czyste” ryzyko – jest to szansa wystąpienia

przykład można tutaj przedstawić umowy ubezpieczenia na życie, w których ubezpieczyciel nie ponosi znacznego ryzyka śmierci (takie umowy w rozumieniu MSSF 4 są nieubezpieczeniowymi instrumentami finansowymi lub umowami usługowymi).

Zgodnie z MSSF 4 ryzyko ubezpieczeniowe jest znaczące tylko i wyłącznie wtedy, gdy zdarzenie objęte ubezpieczeniem może spowodować konieczność wypłacenia przez ubezpieczyciela znacznych świadczeń dodatkowych w każdym scenariuszu, wyłączając scenariusze, którym brakuje treści ekonomicznej (tzn. nie wywierają dostrzegalnego wpływu na ekonomikę transakcji). Jeżeli miałyby zostać wypłacone znaczne świadczenia dodatkowe w scenariuszach posiadających treść ekonomiczną, warunek podany w poprzednim zdaniu byłby spełniony nawet wówczas, gdyby zdarzenie objęte ubezpieczeniem było zupełnie nieprawdopodobne, albo nawet gdyby oczekiwana (tzw. zważona prawdopodobieństwem) wartość bieżąca warunkowych przepływów środków pieniężnych stanowiła niewielką część oczekiwanej wartości bieżącej wszystkich pozostałych wynikających z umowy przepływów środków pieniężnych.

Należy zauważyć, że do pojęcia ryzyka odwołuje się również niemiecka ustawa o umowie ubezpieczenia (§ 1 *Versicherungsvertragsgesetz* – VVG), określając typowe obowiązki umowne stron umowy ubezpieczenia. Przepis ten ma następujące brzmienie¹¹: „Ubezpieczyciel poprzez umowę ubezpieczenia zobowiązuje się zabezpieczyć określone ryzyka ubezpieczającego lub osoby trzeciej, poprzez świadczenie, które ma on spełnić w przypadku wystąpienia umówionego wypadku ubezpieczeniowego. Ubezpieczający jest zobowiązany świadczyć dla ubezpieczyciela umówioną płatność (składkę)”¹².

nia straty lub braku straty. „Ryzyko inwestycyjne” określane jest jako „ryzyko spekulacyjne”, ponieważ istnieje szansa straty lub zysku (M.A. Clarke, J.M. Burling, R.L. Purves, *The Law of insurance contract*, London–Hong Kong 2002, s. 18).

¹¹ Tłumaczenie za: M. Orlicki, *Uwagi o nowelizacji przepisów dotyczących umowy na tle nowych przepisów niemieckich*, Prawo Asekuracyjne 2008, nr 1, s. 62.

¹² Z brzmienia tego przepisu wynika, że cechą konstytutywną ubezpieczenia jest obowiązek ubezpieczyciela zabezpieczenia określonego ryzyka poprzez świadczenie, które wypłaca w razie wystąpienia umówionego wypadku. W literaturze przedmiotu uznaje się, że to sformułowanie zostało szczęśliwie wybrane, ponieważ opisuje główną funkcję ubezpieczenia – zabezpieczenie ryzyka. Ustawodawca zrezygnował z zastosowania w przepisie sformułowania „przejęcie ryzyka”, ponieważ ryzyko jako takie zawsze pozostaje ryzykiem ubezpieczonego (E. Deutsch, *Versicherungsvertragsrecht*, 6. Aufl. 2008, Rn 5,6). Ubezpieczyciel zabezpiecza ryzyko poprzez to, że zobowiązuje się do wyrównania gospodarczych strat

W innych państwach, np. w Wielkiej Brytanii, regulacje umowy ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym zostały określone przez same zakłady ubezpieczeń. Stowarzyszenie Brytyjskich Ubezpieczycieli (*Association of British Insurers*) wydało 1 czerwca 2006 r. podręcznik dobrych praktyk dla funduszy ubezpieczeniowych (*A Guide of Good Practice for Unit Linked Funds*). Podręcznik ten określa wymogi, które powinni stosować ubezpieczyciele w następujących dziedzinach: zarządzanie, dokumentacja dotycząca zakresu wykonywania stosowania swobody uznania, publikacje, wyceny, określanie wartości, procedury transakcyjne, zarząd, zaokrąglenia, korekty błędów. W przypadku niespełniania wymogów zawartych w podręczniku ubezpieczyciel jest zobowiązany wyjaśnić przyczyny niedopełnienia nadzorowi. Wprowadzając zasady tego podręcznika, zakłady ubezpieczeń powinny postępować zgodnie z koncepcją zawartą w *Treating Customers Fairly* i zasadami zawartymi w *FSA Handbook*.

3. Definicja i charakterystyka ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym

Nazwą „ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym” posłużył się ustawodawca w załączniku do ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej, tak jak w poprzednio obowiązującej ustawie o działalności ubezpieczeniowej z dnia 28 lipca 1990 r. Załącznik do ustawy o działalności ubezpieczeniowej „Podział ryzyka według działów, grup i rodzajów ubezpieczeń” wyróżnia dwa działy ubezpieczeń: Dział I – Ubezpieczenia na życie i Dział II – Pozostałe ubezpieczenia osobowe oraz ubezpieczenia majątkowe. Działy ubezpieczeń określone w załączniku do ustawy podzielone zostały na grupy ubezpieczeń. W Dziale I wyodrębniono następujące grupy ubezpieczeń:

- ubezpieczenia na życie,
- ubezpieczenia posagowe, zaopatrzenia dzieci,

w razie zrealizowania się ryzyka w ramach zawartej umowy. Zdolność do zabezpieczenia ryzyka przez ubezpieczyciela istnieje tylko wtedy, gdy dysponuje on ciągłą zdolnością do wypłaty świadczeń oraz gotowością do ich wypłaty, rozumianą jako trwająca gotowość wypełniania zobowiązań z zawartych umów (W. Rüffer, D. Halbach, P. Schimikowski (red.), *Versicherungsvertragsgesetz, Handkommentar*, Baden–Baden 2009, s. 62–64).

- ubezpieczenia na życie, jeżeli są związane z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym,
- ubezpieczenia rentowe,
- ubezpieczenia wypadkowe i chorobowe, jeżeli są uzupełnieniem ubezpieczeń wymienionych w grupach 1–4.

Klasyfikacja zawarta w załączniku do ustawy o działalności ubezpieczeniowej wskazuje, że ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym stanowi wyodrębniony typ ubezpieczenia na życie. Ponadto należy zauważyć, że ustawodawca w kontekście definicji działalności ubezpieczeniowej traktuje umowę ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem jako umowę ubezpieczenia. Taki wniosek nasuwa się na podstawie art. 3 u.d.z.u., który definiuje pojęcie działalności ubezpieczeniowej jako wykonywanie czynności ubezpieczeniowych związanych z oferowaniem i udzielaniem ochrony na wypadek ryzyka wystąpienia skutków zdarzeń losowych. Ustawodawca do czynności ubezpieczeniowych zaliczył m.in. zawieranie umów ubezpieczenia lub umów gwarancji ubezpieczeniowych. Z powyższego wynika, że ustawodawca w obecnym stanie prawnym nie wyodrębnia jako odrębnego rodzaju umowy ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, a na podstawie załącznika do ustawy o działalności ubezpieczeniowej i udzielanego zezwolenia na prowadzenie działalności w tej grupie ubezpieczeń przyznaje ubezpieczycielom prawo oferowania tego rodzaju ubezpieczeń.

W omawianych przepisach ustawodawca wprowadził nazwę tej umowy, jednak nie określił jej legalnej definicji oraz nie zdefiniował *essentia negotii*, tzn. cech konstytutywnych tej umowy. W kodeksie cywilnym i ustawie o działalności ubezpieczeniowej brak przepisów definiujących podstawowe cechy umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem ubezpieczeniowym. Z zasady swobody umów, określonej w art. 353¹ k.c., wynika, że strony mogą ukształtować stosunek prawny według swojego uznania byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości (naturze) stosunku, ustawie ani zasadom współżycia społecznego. Powyższe unormowanie oznacza, że treść tej umowy może być ukształtowana w sposób relatywnie swobodny przez jej strony, z zachowaniem jej celów ekonomicznych. Pośrednio elementy umowy ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym zostały określone w 13 ust. 4 ustawy o działalności ubezpieczeniowej, definiujący zakres informacji, który powinien być w niej zawarty. Jednak ze względu na

brzmienie tego przepisu i jego administracyjny charakter nie można uznać go za normę definiującą wszystkie elementy konstrukcji ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, co należy uznać za brak określenia przez ustawodawcę właściwych tej umowie *essentialia negotii* i wskazania jej normatywnego wzorca. Powoduje to wątpliwości w kontekście wyróżnienia jej z innych umów ubezpieczenia, w szczególności specyficznych umów klasyfikowanych do grupy 1 według załącznika do ustawy o działalności ubezpieczeniowej, a nawet z innych umów niż umowa ubezpieczenia. Kwestia ta dotyczy w szczególności umów (określanych jako tzw. produkty strukturyzowane), w których ubezpieczyciel gwarantuje wypłatę świadczenia w wysokości równej wysokości wpłaconej składki (z reguły jednorazowej), powiększonego o ewentualny zysk z inwestycji. Mogą być one klasyfikowane do grupy 1 działu I ze względów podatkowych, tzn. nieopodatkowania tych ubezpieczeń podatkiem od dochodów kapitałowych.

Umowy ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym mają z reguły charakter adhezyjny, co oznacza, że zawierane są na podstawie ogólnych warunków ubezpieczenia. W przypadku zawierania umów z użyciem wzorców umów treść umowy nie obejmuje treści zawartej w zewnętrznym do niej dokumencie: zbiorze warunków umowy. Natomiast stosunek prawny, powstały na podstawie zawartej umowy, jest *in concreto* ukształtowany co do swej treści przez treść umowy, niewadliwie użyty wzorzec, zwyczaje, zasady współżycia społecznego, przepisy prawa wyznaczające treść stosunku prawnego¹³. Przepisy kształtujące treść stosunku ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym nie znajdują się w jednym miejscu w systemie prawa, ponieważ zobowiązanie jest kształtowane treściowo zarówno przez akt szczególny – ustawę o działalności ubezpieczeniowej, jak i przepisy księgi trzeciej kodeksu cywilnego, niewyłączone przez przepisy szczególne¹⁴.

Ubezpieczenie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym z punktu widzenia prawa cywilnego stanowi zobowiązanie, rozumiane jako stosunek prawny. Zobowiązanie jest definiowane jako złożony stosunek cywilnoprawny, którego koniecznym i najważniejszym składnikiem jest przynajmniej jeden elementarny stosunek prawny typu względnego (zindywidualizowany), w ramach którego jeden podmiot (dłużnik) jest obowiązany do spełnienia

¹³ E. Łętowska (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 5, s. 22.

¹⁴ *Ibidem*, s. 23.

świadczenia (podjęcia określonego działania lub zaniechania na rzecz drugiej strony), a drugi podmiot (wierzyciel) jest uprawniony do otrzymania tego świadczenia. Podstawowymi i koniecznymi składnikami każdego zobowiązania, rozumianego jako stosunek prawny, są: podmiot uprawniony, podmiot zobowiązany, obowiązek spełnienia świadczenia. Są one określane jako elementy zobowiązania¹⁵. Źródłem powstania stosunku ubezpieczenia gospodarczego jest umowa ubezpieczenia, czyli czynność prawna zawierającą zgodne oświadczenie woli stron stosunku ubezpieczenia. Treść stosunku ubezpieczenia kształtowana jest ponadto poprzez: normy prawne (w odniesieniu do ubezpieczeń na życie zawarte w kodeksie cywilnym oraz ustawie o działalności ubezpieczeniowej), wzorce umów (ogólne warunki ubezpieczenia, regulaminy ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych), zasady współżycia społecznego oraz ustalone zwyczaje¹⁶.

Stosunek prawny ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym ma charakter złożony. Każda ze stron jest jednocześnie zobowiązana do jakiegoś świadczenia na rzecz drugiej strony i uprawniona do innego świadczenia, do którego zobowiązana jest druga strona. Świadczenie w ramach tego stosunku prawnego składa się z wielu poszczególnych zachowań, będących przedmiotem oddzielnych obowiązków dłużnika i uprawnień wierzyciela. W tego rodzaju umowie mamy do czynienia ze zobowiązaniem o wielu świadczeniach, składającym się z kilku równorzędnych lub alternatywnych świadczeń. Ponadto w umowie ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym obok obowiązku świadczenia występują także inne obowiązki stron i odpowiadające im uprawnienia, przy czym nie wszystkie obowiązki spoczywają na dłużniku, a uprawnienia przysługują wierzycielowi, ale istnieją również obowiązki wierzyciela i uprawnienia dłużnika¹⁷. Z powyższych względów treść umowy powinna być w sposób jasny sprecyzowana, aby nie powstały żadne wątpliwości co do jej prawnej kwalifikacji. W umowie w szczególności powinny być jednoznacznie określone jej postanowienia przedmiotowo istotne, indywidualizujące umowę ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym w obrocie prawnym, takie jak: podmioty stosunku, przedmiot umowy, treść zobowiązania.

¹⁵ P. Machnikowski (w:) E. Łętowska (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 5, s. 111 i 112.

¹⁶ M. Orlicki, *Umowa ubezpieczenia*, Warszawa 2002, s. 1.

¹⁷ P. Machnikowski, *Swoboda umów według art. 353¹ k.c. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2005, s. 45.

W literaturze przedmiotu przedstawiono różne definicje umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, wskazujące na jej specyficzne cechy. Ubezpieczenie to definiowane jest jako ubezpieczenie, które oferuje ochronę ubezpieczeniową poprzez bezpośredni udział we wzroście wartości szczególnego majątku, określanego jako fundusz¹⁸. Powyższa definicja wskazuje na specyfikę tego rodzaju umowy, określając szczególny sposób świadczenia ochrony ubezpieczeniowej, wyróżniający ją z innych umów ubezpieczenia, których podstawową funkcją jest udzielanie ochrony ubezpieczeniowej na wypadek zajścia przewidzianych wypadków. Inna definicja określa tą umowę poprzez zdefiniowanie świadczeń wypłacanych z tytułu jej zawarcia. Wskazano w niej, że ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem przewiduje wypłatę, albo w razie śmierci, albo tylko w przypadku dożycia określonego wieku, sumy ubezpieczenia której wysokość jest uzależniona od wyników inwestycyjnych funduszu¹⁹. W kolejnej definicji umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym stwierdzono, że świadczenie ubezpieczyciela jest zorientowane przeważnie na rozwój funduszu inwestycyjnego, np. wzrost wartości papierów wartościowych, które składają się na jego aktywa. W tym ubezpieczeniu ubezpieczający ponosi, tak jak przy inwestycjach w papiery wartościowe, stałe immamentne ryzyko utraty wartości aktywów, otrzymując jednakże z drugiej strony szansę pozytywnego wzrostu wartości swoich aktywów. Odmiennie od zwykłych inwestycji w papiery wartościowe w ubezpieczeniu z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym ubezpieczyciel musi gwarantować minimalne świadczenie z tytułu zgonu ubezpieczonego, w przeciwnym razie nie zostałyby zagwarantowany ubezpieczeniowy charakter tego produktu²⁰.

W obrocie funkcjonują również inne umowy ubezpieczenia na życie, których charakter jest zbliżony do umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym. Wśród ubezpieczeń oferowanych na rynku amerykańskim występuje tzw. zmienne ubezpieczenie na życie (*variable life insurance*). Cechą charakterystyczną tego ubezpieczenia jest przeniesienie części ryzyka inwestycyjnego na ubezpieczającego, poprzez uwzględnienie inflacji w wysokości świadczenia z tytułu

¹⁸ P. Hagelschuer, *Lebensversicherung*, Wiesbaden 1987, s. 50.

¹⁹ E. Deutsch, *Das neue Versicherungsvertragsrecht. Ein Grundriss*, Karlsruhe 2008, s. 219.

²⁰ D. Krause (w:) D. Looschelders, P. Pohlmann (red.), *Versicherungsvertragsgesetz. Kommentar*, Köln 2010, s. 1240.

zgonu. Innym elementem charakterystycznym tego ubezpieczenia jest to, że wysokość świadczeń wypłacanych z tytułu zgonu ubezpieczonego lub wykupu polisy jest uzależniona od inwestycji, w które jest lokowana składka. Ubezpieczający z reguły ma prawo wybrać sposób inwestowania środków spośród oferowanych przez ubezpieczyciela. Inwestycji tych może dokonywać zakład ubezpieczeń, ale również inny podmiot. Z reguły ubezpieczyciel oferuje ubezpieczającym wybór pomiędzy trzema lub więcej portfelami inwestycyjnymi, a co najmniej pomiędzy funduszem akcyjnym, funduszem obligacji i funduszem rynku pieniężnego. Ubezpieczający może ulokować wszystkie środki w jednym funduszu albo dokonać podziału pomiędzy różne fundusze. Co do zasady ubezpieczyciele nie zezwalają na lokowanie mniej niż 10% środków w jednym funduszu. Ubezpieczający mogą dokonywać zmian alokacji inwestycji od czterech do pięciu razy w roku bez obowiązku ponoszenia dodatkowej opłaty za zmianę. Ponadto świadczenie z tytułu śmierci nie może być niższe niż pierwotnie określone w polisie (gwarancja minimalna świadczenia z tytułu zgonu), ale może być wyższe w przypadku dobrych wyników inwestycyjnych. Urząd nadzoru ze względu na sposób inwestowania środków traktuje zmienne ubezpieczenie na życie w podobnie jak fundusze inwestycyjne. W związku z powyższym mogą być one sprzedawane wyłącznie przez posiadających licencję pośredników sprzedaży papierów wartościowych oraz zgodnie z wymogami przewidzianymi dla sprzedaży tego typu produktów. Możliwość wyboru sposobu inwestycji środków przewidziana została również w zmiennym uniwersalnym ubezpieczeniu na życie²¹.

Ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym ma odrębną, specyficzną konstrukcję, której cechy charakterystyczne można zdefiniować na podstawie ustawy o działalności ubezpieczeniowej oraz postanowień ogólnych warunków ubezpieczenia, opracowywanych przez ubezpieczycieli.

Z analizy treści ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, zawartej w ogólnych warunkach ubezpieczenia, wynika, że ubezpieczenie to składa się z dwóch części:

- zabezpieczającej pokrycie ryzyka ubezpieczeniowego (opartej na konstrukcji klasycznego ubezpieczenia),
- inwestycyjnej (opartej na konstrukcji funduszu kapitałowego).

²¹ Z. Bodie, A. Kane, A.J. Marcus, *Investments*, Boston 2001, s. 144–145 i 149–150; *Unit-linked insurance in the USA*, opracowanie Munich Re Group, 2000.

Konstrukcja ta nie została wprost określona w przepisach prawa, ale można ją zdefiniować na podstawie immanentnych cech ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym. Jego elementami koniecznymi są niektóre elementy umowy ubezpieczenia na życie oraz elementy charakterystyczne dla konstrukcji funduszu kapitałowego. Ustawodawca połączył w ramach jednego typu umowy powyższe dwa elementy i odpowiadające im zobowiązania.

Należy przyjąć, że immanentnym elementem umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, stanowiącym *novum* w stosunku do innych umów, jest ubezpieczeniowy fundusz kapitałowy. Ustawa o działalności ubezpieczeniowej definiuje pojęcie „ubezpieczeniowy fundusz kapitałowy”. Zgodnie z art. 2 pkt 13 u.d.z.u. fundusz kapitałowy jest to wydzielony fundusz aktywów, stanowiący rezerwę tworzoną ze składek ubezpieczeniowych, inwestowany w sposób określony w umowie ubezpieczenia. Z istoty funduszu kapitałowego wynika, że służy on gromadzeniu i inwestowaniu środków finansowych przez nabywanie jednostek odpowiednich funduszy ze środków pochodzących ze składek. Jest to konieczny element każdej umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, co zostało odzwierciedlone w nazwie tego ubezpieczenia.

Analizę podmiotowo istotnych elementów umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym należy rozpocząć od zdefiniowania podmiotów umowy. Ogólne warunki ubezpieczają określają, że stronami umowy są ubezpieczyciel i ubezpieczający. Umowa ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym jest umową dwustronną, łączącą ubezpieczyciela z ubezpieczającym. W tym rodzaju zobowiązania każda ze stron jest jednocześnie dłużnikiem co do określonych świadczeń i wierzycielem co do innych świadczeń. Należy przyjąć, że ubezpieczyciel jest uprawniony do oferowania tego rodzaju umów na podstawie ustawy o działalności ubezpieczeniowej, która w załączniku do ustawy określa, że ten rodzaj ubezpieczenia stanowi jedną z grup ubezpieczeń na życie. Prawo do wykonywania działalności ubezpieczeniowej w tej grupie ubezpieczeń ubezpieczyciel uzyskuje na podstawie zezwolenia wydawanego przez organ nadzoru, obejmującego tę grupę ubezpieczeń. W obecnym stanie prawnym jedynymi podmiotami, które mogą nabyć prawo do oferowania umów ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym są zakłady ubezpieczeń, prowadzące działalność w dziale I według załącznika do ustawy o działalności ubezpieczeniowej.

W umowie ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym w o.w.u. jako przedmiot ubezpieczenia definiowane jest życie ubezpieczonego. Ubezpieczyciele jako rodzaje wypadków ubezpieczeniowych przewidują śmierć ubezpieczonego lub dożycie przez niego określonego wieku, których wystąpienie powoduje powstanie roszczenia o wypłatę określonych świadczeń. Z reguły ubezpieczenia te nie mają charakteru ochronnego, w związku z czym ryzyko zgonu, uwzględniając wysokość świadczenia przysługującego z tytułu wystąpienia tego wypadku, nie ma charakteru podstawowego. Natomiast charakter uzupełniający w odniesieniu do ryzyka dożycia przez ubezpieczonego określonego wieku stanowi prawo do złożenia wniosku o wykup ubezpieczenia przez ubezpieczającego i związana z tym wypłata środków zgromadzonych na rachunku. W obrocie występują również produkty ubezpieczeniowe, które w ogóle nie obejmują ryzyka dożycia przez ubezpieczonego określonego wieku i ochrona ubezpieczeniowa dotyczy tylko ryzyka śmierci.

Umowa ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym przewiduje wypłatę różnego rodzaju świadczeń. Niektóre z nich są wypłacane wyłącznie w przypadku wystąpienia przewidzianego w umowie wypadku ubezpieczeniowego i mają charakter ubezpieczeniowy. Inne świadczenia są wypłacane na wniosek uprawnionego, a roszczenie o ich wypłatę nie jest uwarunkowane zajściem wypadku ubezpieczeniowego. Tego rodzaju świadczenia wynikają z inwestycyjnej części przedmiotowej umowy. Sposób ustalania świadczeń wypłacanych z tytułu wystąpienia wypadków ubezpieczeniowych jest określany z reguły w sposób szczególny, charakterystyczny dla tego rodzaju umowy. Wysokość świadczeń wynikających z umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym może być uzależniona od wyników inwestycyjnych osiąganych przez ubezpieczeniowe fundusze kapitałowe. Świadczenie z tytułu zgonu może być określone kwotowo, ale może być również powiększone o wartość polisy, która odzwierciedla wartość środków zgromadzonych w ubezpieczeniowych funduszach kapitałowych. Wysokość świadczenia wypłacanego z tytułu dożycia określonego wieku nie stanowi określonej z góry kwoty i nie jest gwarantowana przez zakład ubezpieczeń²². Z reguły jest ona uzależniona od wyników inwestycyjnych osiąganych przez fundusz kapitałowy. Świadczenie to może być określone w następujący sposób: wyższa z następujących kwot: suma ubezpiecze-

²² J. Thiemer, *Die fondsgebundene...*, s. 917.

nia lub wartość polisy stanowiącej wartość jednostek rozrachunkowych znajdujących się na rachunku ubezpieczonego. Ze względu na specyfikę umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, związaną z jej inwestycyjnym charakterem, przewidziana jest możliwość wypłaty szczególnych świadczeń określanych jako wykup częściowy lub całkowity. Świadczenia te są wypłacane nie w przypadku wystąpienia określonych wypadków ubezpieczeniowych, lecz na podstawie oświadczenia woli złożonego przez ubezpieczającego. Prawo do tych świadczeń ubezpieczający może zrealizować w każdym momencie trwania stosunku ubezpieczenia lub po upływie określonego okresu od jej zawarcia. W związku z tym potrzeba skorzystania z oszczędności zgromadzonych w ramach ubezpieczenia może być zrealizowana w wybranym przez ubezpieczającego momencie, co w istotny sposób uelastycznia ten rodzaj umowy.

Z istoty ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym wynika, że ubezpieczyciel, oprócz obowiązku wypłaty świadczeń z tytułu wystąpienia wypadków ubezpieczeniowych, posiada również inne zobowiązania. Na treść tej umowy w części dotyczącej inwestowania środków pochodzących ze składek w aktywa funduszu składa się zobowiązanie zakładu ubezpieczeń do gromadzenia, lokowania i wypłaty środków zgromadzonych na rachunku w zamian za zobowiązanie ubezpieczającego do zapłacenia określonych opłat – czy szerzej – ponoszenia kosztów działalności funduszu. Ubezpieczający dokonuje przysporzenia środków pieniężnych do mienia funduszu, zakład ubezpieczeń zaś zobowiązuje się do lokowania tych środków we własnym imieniu, ze skutkiem dla swoich członków²³. Przysporzeniu środków towarzyszy powstanie po stronie ubezpieczającego roszczenia, którego treścią jest możliwość żądania wypłaty środków, zgromadzonych w ramach umowy ubezpieczenia, przy czym wykonanie tego świadczenia następuje na warunkach określonych w ogólnych warunkach ubezpieczenia i regulaminie ubezpieczeniowego funduszu kapitałowego lub postanowieniach umowy.

W ramach tej umowy ubezpieczający jest zobowiązany do zapłaty składki ubezpieczeniowej, która ma specyficzną konstrukcję. Dla ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym charakterystyczne jest, że tylko część składki przeznaczona jest na pokrycie ryzyka

²³ A. Jabłoński, *Charakter prawny członkostwa w otwartym funduszu emerytalnym* (w:) T. Bińczycka-Majewska (red.), *Konstrukcje prawa emerytalnego*, Kraków 2004, s. 191–192.

ubezpieczeniowego oraz koszty zakładu ubezpieczeń z tytułu prowadzenia działalności ubezpieczeniowej związanej z udzielaniem ochrony na wypadek ryzyka wystąpienia skutków zdarzeń losowych. Natomiast pozostała część składki jest inwestowana w ramach ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych²⁴ i ma na celu zwiększenie aktywów ubezpieczającego. Ponadto ubezpieczający ma prawo w każdym momencie wpłacić tzw. składkę dodatkową w dowolnej wysokości, przeznaczoną wyłącznie na alokację środków w wybranych przez niego ubezpieczeniowych funduszach kapitałowych.

W ramach stosunku ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym występują specyficzne oddzielne prawa i obowiązki stron umowy, indywidualizujące tę umowę w obrocie prawnym. Te prawa i obowiązki stanowią istotne cechy odróżniające tę umowę od umowy ubezpieczenia. Stanowią one ponadto podstawę wyróżnienia i określenia jej elementów przedmiotowo istotnych. W umowie ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym strony umowy – ubezpieczający i ubezpieczyciel – posiadają szczególne uprawnienia i obowiązki, związane ze specyfiką tej umowy, w szczególności z funkcjonowaniem ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych. Ubezpieczający dysponuje m.in. prawem do określenia alokacji oraz prawem do transferu. Do szczególnych obowiązków z tytułu zawarcia umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym należy ponoszenie przez ubezpieczającego określonych opłat związanych z funkcjonowaniem umowy bądź z jego szczególnymi uprawnieniami. Ubezpieczyciel ma prawo do tworzenia oraz likwidowania ubezpieczeniowych funduszy kapitałowych, zmiany ich polityki inwestycyjnej oraz pobierania określonych opłat. Z tytułu zawarcia umowy ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym na zakłady ubezpieczeń zostały nałożone dodatkowe obowiązki informacyjne.

Ubezpieczenie to opiera się na idei wspólnego inwestowania, której celem jest osiągnięcie korzyści finansowych dla inwestorów. Wspólne lokowanie środków oznacza, że aktywa poszczególnych osób inwestowane

²⁴ Podobnie definiują istotę składki w umowie ubezpieczenia z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym, określając, że w tej umowie ta część składki, która nie jest potrzebna na zabezpieczenie ryzyka i koszty jest ujmowana w formie funduszy kapitałowych jako szczególne aktywa, których wartość może być zwiększona (C. Sieprath, *Der Handel mit gebrauchten Lebensversicherungen aus versicherungsvertragsrechtlicher, aufsichtsrechtlicher Und steuerrechtlicher Sicht*, Karlsruhe 2007, s. 25).